

Ο ρόλος της μετάφρασης στην εποχή της *Αυτοκρατορίας*¹ και του Γνωστικού Καπιταλισμού

Μαρία Κουμαριανού

Résumé: Le but de cette communication est d'analyser les effets de la mondialisation sur la situation linguistique globale et de s'interroger sur le rôle de la traduction dans la société contemporaine. Le motif était l'idée du modèle gravitationnel développé par Calvet qui explique les flux de traduction hiérarchisés et déterminés par des rapports de force ainsi que le livre des Hardt et Negri intitulé *Empire* qui propose de placer la traduction au cœur d'une discussion proprement politique qui porte tant sur la production des relations sociales que sur le savoir humaniste dans le contexte de la différence anthropologique héritée du colonialisme.

Mots-clés: Mondialisation, capitalisme cognitif, biopolitique, colonialisme, anthropologie culturelle

1. Εισαγωγή

Το 1999 σε δυο δημοσιεύσεις, ανεξάρτητες η μια από την άλλη και των οποίων οι συγγραφείς δεν γνωρίζονταν μεταξύ τους εμφανίζεται η ίδια παραπομπή στον Ολλανδό Abram de Swann, ο οποίος ειδικεύεται στις πολιτικές επιστήμες. Αυτές οι δυο δημοσιεύσεις ήταν καταρχάς ένα άρθρο του Johan Heilbron με τίτλο «Για μια Κοινωνιολογία της Μετάφρασης» (1999) και δεύτερον ένα κεφάλαιο από το βιβλίο του Calvet με τίτλο *Για μια οικολογία των γλωσσών του κόσμου* (1999). Το κοινό στοιχείο που εμφανίζεται και στις δυο δημοσιεύσεις είναι μια πρόταση του de Swann για την παγκόσμια οργάνωση των γλωσσών σε ένα σύστημα ιεραρχούμενων ομάδων που ο de Swann ονομάζει *αστερισμούς* (constellations hiérarchisées). Πηγή έμπνευσης για τον de Swann υπήρξαν οι ιδέες του Immanuel Wallerstein² σχετικά με την οργάνωση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που αποτελείται από έναν πυρήνα (noyau), μια ημι-περιφέρεια (semi-peripherie) και μια περιφέρεια (peripherie) και σύμφωνα με το οποίο οι οικονομίες της περιφέρειας δεν μπορούν να προβούν σε συναλλαγές παρά μόνο μέσω της κεντρικής αγοράς. Οι ιδέες αυτές ενέπνευσαν τον de Swann στο να προτείνει την εφαρμογή ενός παγκόσμιου γλωσσολογικού συστήματος.

Οι Heilbron και Calvet ανέπτυξαν λοιπόν τις ιδέες του de Swann προς διαφορετικές κατευθύνσεις, ο μεν για να στοχαστεί ως προς τη ροή των μεταφράσεων και ο δεύτερος για να αναλύσει τα προβλήματα της γλωσσολογικής οικολογίας και στη συνέχεια της γλωσσολογικής πολιτειολογίας³. Μέσα από αυτές τις δυο προσεγγίσεις να αναλυθούν τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης στην γλωσσολογική κατάσταση του κόσμου και στην εξέλιξή της. Θα προσπαθήσω να σας δώσω εδώ μια σύντομη εξήγηση αυτού που ο Calvet ονομάζει «μοντέλο τροχιάς» (modèle gravitationnel), το

¹ Αναφορά στο βιβλίο των Michael Hardt και Antonio Negri 2000.

² Ιμμάνουελ Βαλερστάιν (γεν 1930 –Νέα Υόρκη). Κοινωνιολόγος και ιστορικός ερευνητής, θιασώτης της αντι-παγκοσμιοποίησης, ανέπτυξε την οικονομική θεωρία της εξάρτησης.

³ Πολιτειολογία: «κοινωνική επιστήμη που έχει ως αντικείμενο την έρευνα της πολιτείας, τον τρόπο της εξέλιξης και της κοινωνικής οργάνωσης» (Γ. Μπαμπινιώτης) ή/και «Η αναζήτηση της φύσης και του σκοπού της πολιτείας ως συνολικού φαινομένου, αλλά και των επιμέρους πολιτειακών θεσμών» (Δ. Τσάτσος, Eurodic.)

οποίο εξηγεί την παγκόσμια γλωσσολογική πορεία των μεταφράσεων.

Γνωρίζουμε ότι οι γλώσσες που μιλιούνται παγκοσμίως ανέρχονται σύμφωνα με τις εκτιμήσεις σε έξι με επτά χιλιάδες. Σε γενικές γραμμές οι γλώσσες αυτές ομαδοποιούνται σε οικογένειες γλωσσών (ρωμανικές, σημιτικές, μπαντού κλπ.), όμως αυτές οι ομαδοποιήσεις δεν δίνουν στοιχεία για το ποιές γλώσσες μαθαίνουμε και γιατί. Το μοντέλο τροχιάς προσπαθεί να δώσει μια ερμηνεία ξεκινώντας από το αξίωμα πως οι γλώσσες συνδέονται μεταξύ τους μέσω δίγλωσσων ομιλητών και πως τα συστήματα δίγλωσσίας ιεραρχούνται και καθορίζονται από σχέσεις εξουσίας. Για παράδειγμα, ένας δίγλωσσος Βερβερίνος στο Μαρόκο χρησιμοποιεί ως πρώτη γλώσσα τη μητρική του (βερβέρικα) και ως γλώσσα επικοινωνίας εκτός του χωριού του τα αραβικά. Το ίδιο και ένας δίγλωσσος ουολόφ στη Σενεγάλη έχει ως πρώτη γλώσσα τα ουολόφ του χωριού του, αλλά στην πρωτεύουσα Ντακάρ χρησιμοποιεί τα γαλλικά. Κατά τον ίδιο τρόπο, ένας Γάλλος από την Αλσατία έχει ως πρώτη γλώσσα τα αλσατικά και ως γλώσσα επικοινωνίας με τη διοίκηση ή την εκπαίδευση τα γαλλικά. Τα παραδείγματα αυτά μας δίνουν μια πρώτη ιδέα για τη χρήση και τις σχέσεις κάποιων γλωσσών σε σχέση με γλώσσες που θεωρούνται άξονες για την επικοινωνία.

Το σύγχρονο γλωσσολογικό σύστημα αποτελείται από μια υπερ-κεντρική γλώσσα, τα αγγλικά, άξονα για τη λειτουργία του συστήματος, της οποίας οι ομιλητές διακατέχονται από μια έντονη ροπή προς την μονογλωσσία⁴. Γύρω από αυτή την υπερ-κεντρική γλώσσα βρίσκονται περίπου δώδεκα κεντρικές γλώσσες (ισπανικά, γαλλικά, ινδικά, αραβικά κλπ.) των οποίων οι ομιλητές όταν επιλέξουν να μάθουν μια άλλη ξένη γλώσσα, μαθαίνουν είτε τα αγγλικά είτε μια γλώσσα του ιδίου επιπέδου, δηλαδή μια άλλη κεντρική γλώσσα. Οι γλώσσες αυτές γίνονται με τη σειρά τους άξονες τροχιάς εκατό έως διακοσίων άλλων ημι-περιφερειακών γλωσσών γύρω από τις οποίες περιστρέφονται με τη σειρά τους πέντε με έξι χιλιάδες περιφερειακές γλώσσες. Σε αυτή την τρισδιάστατη και πυραμιδοειδή οργάνωση την οποία ενώνουν οι δίγλωσσοι ομιλητές, αντιλαμβανόμαστε εύκολα πως οι γλώσσες που απειλούνται περισσότερο με εξαφάνιση και αυτές των οποίων η μετάδοση είναι πιο δύσκολη είναι οι περιφερειακές γλώσσες που δεν γίνονται σχεδόν ποτέ πρώτη επιλογή εκμάθησης και των οποίων η πιθανή εξάπλωση εξαρτάται από τη διατήρηση και τη ζωτικότητα των κοινοτήτων για τις οποίες αποτελούν μητρική γλώσσα.

Το μοντέλο τροχιάς αποτελεί λοιπόν μια αποτύπωση των σχέσεων ανάμεσα στις γλώσσες, μια αναπαράσταση συγκεκριμένων χρήσεων που πραγματοποιούνται σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, και από συγκεκριμένους ομιλητές.

Οι δίγλωσσοι ομιλητές που θεωρούνται δεσμοί ανάμεσα στις γλώσσες είναι από τη μια άτομα ή ομάδες ανθρώπων που μπορούν να επικοινωνήσουν ταυτόχρονα σε δυο γλώσσες, και από την άλλη διερμηνείς ή μεταφραστές των οποίων η κοινωνική λειτουργία συνίσταται στη δημιουργία διαύλων κατανόησης και συνεπώς δεσμών ανάμεσα σε ομιλητές ή συγγραφείς που δεν έχουν κοινή γλώσσα επικοινωνίας.

Το μοντέλο τροχιάς αποτελεί στην ουσία ένα είδος «αγοράς των γλωσσών» στην οποία κάποιες γλώσσες έχουν περισσότερη «ζήτηση» και αξία (τα αγγλικά βρίσκονται στην κορυφή και ακολουθούν οι κεντρικές γλώσσες) και άλλες λιγότερη (οι περιφερειακές γλώσσες από τις οποίες πολλές εγκαταλείπονται, καθώς οι ομιλητές δεν τις μεταδίδουν πια στα παιδιά τους). Το μοντέλο τροχιάς τοποθετεί στην κορυφή γλώσσες παγκόσμιας εμβέλειας (αγγλικά, γαλλικά, ισπανικά) που μιλιούνται βεβαίως από μεγάλο αριθμό ατόμων, αλλά που το κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η μεγάλη τους διάδοση. Τα ιαπωνικά για παράδειγμα έχουν περίπου το ίδιο αριθμό ομιλητών όπως και τα γαλλικά, αλλά ελάχιστη διάδοση παγκοσμίως. Το σύστημα αυτό μας

⁴ Βλ. Robert Le Page 2001.

δείχνει σε γενικές γραμμές πως η εκμάθηση μιας δεύτερης ξένης γλώσσας γίνεται με κατεύθυνση από την περιφέρεια προς το κέντρο και πως οι ετερόγλωσσοι ομιλητές περιφερειακών γλωσσών επικοινωνούν μεταξύ τους χρησιμοποιώντας μια γλώσσα ανώτερου επιπέδου που χρησιμεύει ως μέσο. Κατ'αυτόν τον τρόπο όσο περισσότερο διευρύνεται η επικοινωνία τόσο ανεβαίνουμε προς την κορυφή του μοντέλου τροχιάς για να βρούμε την κατάλληλη γλώσσα κοινής επικοινωνίας. Στο Μαλί, για παράδειγμα, ένας σονγκάι και ένας ντογκόν χρησιμοποιούν τη γλώσσα των μπαμπαρά για να επικοινωνήσουν, αλλά πρέπει να χρησιμοποιήσουν τα γαλλικά αν μιλήσουν σε έναν Σενεγαλέζο με μητρική γλώσσα ουολόφ, και αγγλικά όταν στη συνομιλία εμπλέκεται και ένας Νιγηριανός.

Αντίθετα με την εκμάθηση γλωσσών, η ροή των μεταφράσεων ακολουθεί αντίστροφη πορεία, από το κέντρο προς την περιφέρεια, και εξαρτάται και από άλλους παράγοντες. Ο John Heilbron εξέτασε την πορεία των βιβλίων ως ένα διεθνές σύστημα, χρησιμοποιώντας τις έννοιες του κέντρου και της περιφέρειας του Wallerstein μέσω της ανάλυσης του de Swann. Σύμφωνα με τα ευρήματά του όσο περισσότερο μεταφράζεται μια γλώσσα τόσο πιο κεντρική γίνεται η θέση της (οι γλώσσες από τις οποίες γίνονται οι περισσότερες μεταφράσεις είναι αυτές που βρίσκονται κοντά στο κέντρο). «Μια γλώσσα θεωρείται κεντρική στο παγκόσμιο σύστημα μετάφρασης όταν της αναλογεί ένα μεγάλο μερίδιο στο συνολικό αριθμό μεταφρασμένων βιβλίων παγκοσμίως»⁵. Περίπου 40% των έργων που μεταφράζονται ανά τον κόσμο είναι από τα αγγλικά, ενώ παράλληλα το ποσοστό των βιβλίων που γράφονται στα αγγλικά στο σύνολο των εκδιδόμενων βιβλίων παγκοσμίως συνεχώς μειώνεται. Ακολουθούν τα γαλλικά, τα γερμανικά και τα ρωσικά στις εκδόσεις των οποίων οι μεταφράσεις καταλαμβάνουν ποσοστό 10-12%. Αυτό σημαίνει πως τα τρία τέταρτα των εκδιδόμενων μεταφράσεων παγκοσμίως γίνονται από τέσσερις μόνο γλώσσες⁶. Ακολουθούν άλλες έξι γλώσσες (ιταλικά, ισπανικά, δανέζικα, σουηδικά, πολωνικά και τσέχικα) από τις οποίες η καθεμιά προσφέρει 1-3% των μεταφρασμένων βιβλίων παγκοσμίως, ενώ τα κινέζικα, ιαπωνικά, αραβικά και πορτογαλικά ακολουθούν με μεγάλη διαφορά⁷. Αντίστοιχα, όσο περισσότερο μια γλώσσα είναι κεντρική στο παγκόσμιο σύστημα μετάφρασης τόσο λιγότερες μεταφράσεις γίνονται προς αυτή. Έτσι, υπογραμμίζει ο Heilbron, λιγότερο από το 5% των έργων που τυπώνονται στις ΗΠΑ και στην Μεγάλη Βρετανία είναι μεταφράσεις, στη Γερμανία και στη Γαλλία το ποσοστό αυτό είναι 10-12%, στην Ισπανία και την Ιταλία 12-20% και γύρω στο 25% στη Σουηδία και στην Ολλανδία.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Heilbron, οι λιγότερες μεταφράσεις γίνονται από τα κινέζικα, τα αραβικά, τα πορτογαλικά και τα ιαπωνικά, γλώσσες οι οποίες μιλιούνται από μεγάλο αριθμό ατόμων. Από την άλλη πλευρά, όσο περισσότερο μεταφράζουμε από μια γλώσσα προς τις άλλες τόσο περισσότερους τομείς αφορούν αυτές οι μεταφράσεις. «*Η κεντρικότητα επιφέρει και την ποικιλία*», γράφει ο Heilbron, υπονοώντας πως οι μεταφράσεις από τις περιφερειακές γλώσσες αφορούν ελάχιστους τομείς. Τι σημαίνει αυτό στην πραγματικότητα;

1) Υπάρχει παγκοσμίως η τάση ανάγνωσης βιβλίων που έχουν γραφτεί κατευθείαν στην εθνική γλώσσα, αλλά και αυτών που έχουν μεταφραστεί από τις κεντρικές γλώσσες προς την εθνική γλώσσα. Για παράδειγμα, εκτός από τα ελάχιστα άτομα που είναι ικανά να διαβάζουν σε πολλές γλώσσες, το καλλιεργημένο αναγνωστικό κοινό της Γαλλίας έχει μια πολύ περιορισμένη εικόνα για την ξένη λογοτεχνία η οποία περιορίζεται στους αγγλόφωνους, ισπανόφωνους γερμανόφωνους και ρωσόφωνους συγγραφείς που έχουν μεταφραστεί στα γαλλικά. Υπάρχουν βεβαίως

⁵ Johan Heilbron 1999: 433.

⁶ Heilbron 1999.

⁷ Ο Heilbron χρησιμοποιεί εδώ τις στατιστικές του 1978.

και πολλοί συγγραφείς που μεταφράζονται από τα αραβικά, τα ιαπωνικά ή τα πορτογαλικά, αλλά ο αριθμός τους είναι πολύ περιορισμένος.

2) Η έλλειψη ποικίλων πολιτιστικών αναγνωσμάτων απειλεί τον πολιτισμικό υπόβαθρο των κεντρικών γλωσσών. «Όσο πιο κεντρική είναι μια γλώσσα στο παγκόσμιο σύστημα μετάφρασης, τόσο λιγότερος αριθμός μεταφράσεων γίνονται προς αυτή η γλώσσα»⁸. Πράγματι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει ο αριθμός των μεταφράσεων στις ΗΠΑ και στη Μεγάλη Βρετανία είναι πολύ μικρότερος από ότι στη Γαλλία ή στη Σουηδία και την Ολλανδία. Αυτό σημαίνει πως η αγορά βιβλίου προσφέρει πολύ περισσότερη ποικιλία και επιλογές στους αναγνώστες των περιφερειακών γλωσσών από ότι σε αυτούς του κεντρικών γλωσσών, έτσι ώστε το αγγλόφωνο κοινό να είναι λιγότερο πληροφορημένο και πιο μονοδιάστατο από ότι οι Σουηδοί ή οι Ιάπωνες. Αυτή η αντιστρόφως ανάλογη σχέση ανάμεσα στην «κεντρικότητα» μιας γλώσσας και τα ποσοστά μεταφράσεων προς τη γλώσσα αυτή δημιουργεί το εξής παράδοξο: από τη μια, οι «κεντρικές κουλτούρες» είναι και οι πιο διαδεδομένες στον κόσμο (ένα τυπικό παράδειγμα είναι οι αμερικάνικες κινηματογραφικές ταινίες και τα σήριαλ που κατακλύζουν τις οθόνες μας) και από την άλλη είναι οι χειρότερα πληροφορημένες σχετικά με την πνευματική παραγωγή των περιφερειακών χωρών. Το παρακάτω παράδειγμα επιβεβαιώνει τα λεγόμενα: τα επιστημονικά κείμενα που προέρχονται από τις ΗΠΑ έχουν τον μικρότερο αριθμό παραπομπών σε ξένη βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τον Thomas Scott ο αριθμός των ξένων παραπομπών είναι περίπου 25% στις αμερικάνικες εκδόσεις, 40-71% στις ιαπωνικές και ευρωπαϊκές εκδόσεις και 70-92% στα επιστημονικά κείμενα των αναπτυσσόμενων χωρών (Schott 1991).

3) Η πορεία της μετάφρασης προς μια περιφερειακή γλώσσα περνά πρώτα από τη μετάφραση του έργου σε μια κεντρική γλώσσα. Ο Heilbron υπογραμμίζει για παράδειγμα πως συγγραφείς όπως ο Μπόρχες, ο Γκαρσία Μάρκες και ο Βάργας Γιόσα μεταφράστηκαν στα ολλανδικά, αφού πρώτα είχαν μεταφραστεί στα γαλλικά και στα αγγλικά. Η μετάφραση του τίτλου, οι περιλήψεις στο οπισθόφυλλο και οι βιβλιοκριτικές προέρχονται τις περισσότερες φορές από τη γαλλική ή την αγγλική έκδοση. Και εδώ ακόμα το κέντρο «βαραινεί» στην περιφέρεια αποτελώντας τροχοπέδη στην ποικιλία της πληροφόρησης. Ένας Δανός θα έχει πολύ περισσότερες ευκαιρίες να διαβάσει ένα ελληνικό βιβλίο στα δανέζικα, αν αυτό έχει πρώτα μεταφραστεί στα αγγλικά ή στα γαλλικά.

Το πρόβλημα αυτό σχετίζεται με την κεντρικότητα και την μονόπλευρη τάση της μετάφρασης από τα αγγλικά ή μίαν άλλη κεντρική γλώσσα προς την περιφέρεια. Οι στατιστικές αποδεικνύουν πως ενώ η μετάφραση των θεωρητικών κειμένων ξεκινούν από το κέντρο προς την περιφέρεια, η μετάφραση της λογοτεχνίας κινείται από την περιφέρεια στο κέντρο⁹ και στην ουσία αποτελεί το μόνο μέσο αναγνώρισης των περιφερειακών γλωσσών και εθνοτικών ομάδων στο διεθνές στερέωμα.

Τι θα συνέβαινε όμως αν στο παγκόσμιο σύστημα μεταφράσεων μεταφράζαμε μόνο από μια κεντρική γλώσσα προς όλες τις άλλες; Σε γενικές γραμμές οι περιφερειακές κουλτούρες θα συνέχιζαν να υπάρχουν, αλλά χωρίς σύνδεση και σχέση μεταξύ τους. Αν για κάποιους ένθερμους οπαδούς των τοπικών και μικρών γλωσσών, τα αγγλικά (ή η οποιαδήποτε διεθνής γλώσσα) ήταν υπεραρκετά μαζί με τη μητρική τους, μακροπρόθεσμα αυτό θα σήμαινε το τέλος των «οριζόντιων» ανταλλαγών. Όπως συμβαίνει και σήμερα, η γνώση μόνο της μητρικής γλώσσας μαζί με την ισχυρή γνώση μιας διεθνούς γλώσσας θα οδηγούσε σε μια τεράστια πολιτισμική έκπτωση. Και αυτή η έκπτωση θα είχε παράλληλα επιπτώσεις και στην ίδια τη διεθνή γλώσσα. Και τούτο

⁸ Heilbron 1999: 439.

⁹ Βλ. Naoki Sakai 1997.

γιατί τα αγγλικά για παράδειγμα που χρησιμοποιούμε για να κάνουμε μια κράτηση στο ξενοδοχείο, να παραγγείλουμε στο εστιατόριο ή να δώσουμε οδηγίες δεν είναι η γλώσσα του Σαίξπηρ ή του Φόκνερ αλλά ένας άψυχος και περιορισμένος κώδικας.

Βλέπουμε λοιπόν πως η παγκοσμιοποίηση¹⁰, τουλάχιστον στον τομέα της μετάφρασης, αποτελεί μια τροχοπέδη στην πολυπολιτισμικότητα. Υπάρχουν βέβαια και οικονομικοί λόγοι γι' αυτό. Η μετάφραση ενός βιβλίου κοστίζει περισσότερο από την έκδοση ενός νέου βιβλίου και άρα ο εκδότης θα τυπώσει ένα μεταφρασμένο βιβλίο μόνο όταν το κοινό στο οποίο απευθύνεται είναι ευρύ. Παρ'όλα αυτά κάποιες γλωσσικές μειονότητες χρηματοδοτούν μια πολιτική μεταφράσεων. Αναφέρομαι για παράδειγμα στην Γαλικία της Ισπανίας, όπου χρηματοδοτείται για πολιτικούς λόγους η μετάφραση στα γαλικιανά έργων που έχουν ήδη μεταφραστεί στα ισπανικά. Αντιθέτως, οι περιφερειακές χώρες, όπως το Βιετνάμ ή η Βουλγαρία των οποίων η λογοτεχνική παραγωγή είναι σχετικά άγνωστη υποχρεούνται να εκπαιδεύουν δίγλωσσους μεταφραστές για τη διάδοση του πνευματικού τους πολιτισμού.

Σήμερα ως πολίτες του κόσμου αυτού έχουμε τρία είδη γλωσσολογικών αναγκών: Την ανάγκη ταυτότητας που ενσαρκώνεται στη μητρική μας γλώσσα, την ανάγκη επικοινωνίας σε εθνικό επίπεδο που αντιπροσωπεύει η επίσημη γλώσσα του κράτους μας (αναφέρομαι σε κράτη στα οποία κατοικούν πολλές εθνοτικές ομάδες) και την ανάγκη διεθνούς επικοινωνίας που εξυπηρετείται από την υπερ-κεντρική ή από κάποια κεντρική γλώσσα. Η ικανοποίηση αυτών των αναγκών προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικής γλωσσικής πολιτικής που πραγματοποιείται με την επίσημη εκπαίδευση. Αλλά η ελεύθερη κυκλοφορία των πολιτισμών προϋποθέτει με τη σειρά της μια μεταφραστική πολιτική, χωρίς την οποία είμαστε καταδικασμένοι σε έναν λογοτεχνικό και πολιτισμικό αυτισμό.

2. Μετάφραση και πολιτισμική διαφορά

Οι τελευταίες έρευνες των Bianco, Liu (2004), Dudden (1999) και Derrida (2004) δείχνουν πως η μετάφραση εκτός από γέφυρα πολιτισμικής διαφοράς διαδραμάτισε έναν βασικό πολιτικό ρόλο στη μετάβαση από τα μεγάλα αποικιοκρατικά κράτη στο σύγχρονο κόσμο της παγκοσμιοποίησης που διαιρείται σε ηγεμονικά Έθνη-Κράτη και σε μεταναστευτικές αγορές εργασίας. Οι μελέτες τους επηρεάστηκαν από το βιβλίο των Michael Hardt and Antonio Negri με τον τίτλο *Empire*¹¹. Στο βιβλίο αυτό οι Χαρντ και Νέγκρι χαρτογράφησαν τη «σύγκρουση πολιτισμών» που ακολουθεί το τέλος του διπολισμού και του Ψυχρού Πολέμου. Οι αναλύσεις τους στην πλειονότητά τους ανέδειξαν τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις των μετασχηματισμών που προσδιορίζουν το σύγχρονο κόσμο.

Το κυρίως θέμα της *Αυτοκρατορίας* είναι πως η παγκοσμιοποίηση και η πληροφοριοποίηση από τα τέλη της δεκαετίας του 60 έχει οδηγήσει σε μια προοδευτική παρακμή της κυριαρχίας του έθνους-κράτους και την ανάδυση «μιας νέας μορφής κυριαρχίας που αποτελείται από μια σειρά εθνικών και διεθνών οργανισμών ενωμένων κάτω από τη λογική μιας παγκοσμιοποιημένης και αποεδαφοποιημένης –χωρίς εθνικό κέντρο- αυτοκρατορίας» που προέρχεται από «την υπαγωγή της κοινωνικής ύπαρξης

¹⁰ Αναφέρομαι στην τρέχουσα έννοια που αποτυπώνει την οικονομική, πολιτική και πολιτισμική εκμετάλλευση της παγκόσμιας κοινότητας από υπερεθνικά κέντρα.

¹¹ Το βιβλίο μεταφράστηκε στα ελληνικά το 2002 από τις εκδόσεις Scripta με τον τίτλο *Αυτοκρατορία*. Θα πρότεινα εναλλακτικά τον τίτλο *Ηγεμονία ή Κυριαρχία*.

στο κεφάλαιο» καθώς δεν υπάρχει τίποτα εκτός κεφαλαίου στο καπιταλιστικό σύστημα. Πώς όμως συνδέεται το θέμα του βιβλίου αυτού με την πρακτική της μετάφρασης;

Η σύγχρονη εποχή σχετίζεται με τη δημιουργία ενός φαντασιακού παγκοσμιοποιημένου χώρου εργασίας και οικονομικών ανταλλαγών που αντιμετωπίζει τους λαούς των πρώην αποικιών μέσα από τα δίκτυα μετανάστευσης ως υποκείμενα χωρίς προηγούμενη μνήμη πριν από την εποχή του δουλεμπορίου. Η πολιτική της μετάφρασης επικεντρώνεται λοιπόν σε αυτό το χώρο οικονομικών ανταλλαγών και ανθρώπινου δυναμικού στον οποίο η γλώσσα επενεργεί προς όφελος της πολιτικής.

Για να καταστεί όμως εφικτή η επικοινωνία και κατ' επέκταση η εκμετάλλευση του ανθρώπινου δυναμικού από την παγκοσμιοποιημένη οικονομία έπρεπε να ληφθούν υπόψη και να εξαλειφθούν οι διαφορές ανάμεσα στους πληθυσμούς μέσα στους κόλπους των κοινωνιών όπου ζουν.

Αυτή η ιδιαίτερη στρατηγική τυποποίησης και εξάλειψης της διαφοράς προέρχεται από ένα είδος τεχνικής διακυβέρνησης η οποία μέχρι πρόσφατα είχε απόλυτα υιοθετηθεί και πολιτογραφηθεί από τον ανθρωπολογικό λόγο ως «κουλτούρα» ή πολιτισμός¹². Ο πολιτισμός παρέχει στην επικοινωνία το απαραίτητο ταξινομικό πλαίσιο για να διατηρήσει τη διαφορά σε έναν τέτοιο βαθμό, ώστε η μερική κατάργησή της να μη δημιουργήσει αντιδράσεις και να εξασφαλιστεί μια ικανοποιητική κανονικότητα στην επικοινωνία. Εδώ λοιπόν υπεισέρχεται η «μετάφραση» ως η απαραίτητη διαδικασία κωδικοποίησης/ αποκωδικοποίησης μεταφοράς του πληροφοριακού περιεχομένου ανάμεσα στις διάφορες γλωσσο-πολιτισμικές σφαίρες.

Στη σύγχρονη ορολογία, ονομάζουμε «πολιτισμική μετάφραση» την ηθική υποθετικά και δεοντολογικά σχέση με τον Άλλον που στηρίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό της διαφοράς. Δεδομένων των σύγχρονων προεκτάσεων των αποτελεσμάτων της αποικιοκρατίας, σύμφωνα με τις οποίες ο «Δυτικός Κόσμος» εξασκεί έναν κυριαρχικό ρόλο στη δημιουργία των πολιτισμικών αναπαραστάσεων σε ένα μεγάλο τμήμα του κόσμου, η «πολιτισμική μετάφραση» αποτελεί στην ουσία τρόπο διαχείρισης των πρώην αποικιοκρατούμενων λαών και κατ' επέκταση του σύγχρονου εργατικού δυναμικού και προλεταριάτου.

Ο Boris Buden (2006) στο έργο του για την υπεράσπιση της «στρατηγικής ουσιοκρατίας» παρατηρεί πως η μετάφραση πάνω στην οποία στηρίζονται αυτοί που προτείνουν σήμερα την πολιτισμική μετάφραση δεν ανταποκρίνεται στη συμβατική έννοια του όρου η οποία τονίζει την έννοια της ταυτότητας και τη μεταφρασσιμότητα. Ανταποκρίνεται κυρίως σε μια μεταμοντέρνα αντίληψη για τη διαφορά και στην πραγματικότητα *στηρίζεται και υποστηρίζει* τις διάφορες φιλοσοφίες της διαφοράς. Με λίγα λόγια θέλω να πω πως η μετάφραση δεν αποτελεί μόνο τη διαδικασία που γεφυρώνει την πολιτισμική διαφορά, αλλά ενεργώντας και προληπτικά και αποτρεπτικά, εξαλείφοντας δηλαδή τις πρωτογενείς διαφορές, ισοπεδώνει, ομοιογενοποιεί και οργανώνει τη διαφορά ανάμεσα στους λαούς δημιουργώντας μια φαντασιακή κοινότητα ανθρώπων που μοιράζονται το ίδιο αποικιοκρατικό παρελθόν και την ίδια γλώσσα. Η μετάφραση λοιπόν αποτελεί μια συγκεκριμένη μορφή «συστημικής συνεργίας και συννεοχής» (*complicite systemique*) της οποίας η πρώτη λειτουργία είναι η διαχείριση των πληθυσμών προς όφελος μιας ηγεμονικής κυριαρχίας (Sakai 2000).

Αυτόν ακριβώς τον επαναπροσδιορισμό της επικοινωνίας στη βάση των διαφορών εξετάζουν στο έργο τους οι Hardt και Negri (2002), αναγνωρίζοντας πως ένα από πιο σημαντικά προβλήματα των πολιτικών αγώνων σήμερα είναι η αδυναμία τους να θέσουν ένα πρόβλημα πέρα από το άμεσο τοπικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει, να το

¹² Βλ. Arturo Escobar 1995.

θέσουν δηλαδή σε παγκόσμια κλίμακα. «Δεν υπάρχει», καθώς λένε, «ικανός μεταφραστής στις διενέξεις που να μπορεί να «μεταφράσει» την ιδιαίτερη γλώσσα του καθενός σε μια κοσμοπολίτικη εσπεράντο...» (Hardt και Negri 2002: 88). Ίσως, η αδυναμία της επικοινωνίας των πολιτικών αγώνων, η απουσία καλά δομημένων δικτύων επικοινωνίας αποτελεί στην πραγματικότητα η δύναμη του συστήματος¹³.

Το ζήτημα που τίθεται εδώ είναι το αν η μετάφραση μπορεί να μας βοηθήσει ώστε να επιζήσουμε από τη βίαιη μετάβαση προς μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία. Και τούτο γιατί πιστεύω πως η μεγαλύτερη πηγή βίας που αντιμετωπίζουμε σήμερα δεν είναι πολιτική, αλλά βιοπολιτική και αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι γίνονται αντικείμενο διαχείρισης ως «πλήθη» τα οποία είναι οργανωμένα σε διάφορα ταξινομικά μοντέλα συχνά αντιφατικά που ταλαντεύονται ανάμεσα στο βιολογικό, το ανθρωπολογικό και το πολιτικό¹⁴.

Αν δεχτούμε λοιπόν την ιδέα πως τα γλωσσικά δίκτυα αποτελούν ένα βασικό εργαλείο για τα «πλήθη» στον αγώνα τους ενάντια στην παγκόσμια Αυτοκρατορία, πρέπει να αναρωτηθούμε ποιος ο ρόλος του μεταφραστή στη νέα τάξη πραγμάτων και πόσο πολύπλοκες μπορεί να είναι οι πολιτικές της γνώσης που συνοδεύουν την οικονομία, ή καλύτερα τον πόλεμο της μετάφρασης (συχνά μονόπλευρης) ανάμεσα σε εθνικές κεντρικές γλώσσες και σε περιφερειακές¹⁵.

Θεωρούμε πως η πρώτη μορφή βίας αφορά στην ίδια τη μετάφραση, καθώς αυτή δεν είναι ποτέ απόλυτη και περιλαμβάνει πάντα ένα είδος μεταφορικής βίας προς το μετάφρασμα ή προς το πρωτότυπο κείμενο. Κάθε μετάφραση υπόκειται στην πιθανότητα μιας αντι-μετάφρασης, μιας συνεχούς γλωσσικής ταλάντευσης ανάμεσα στο κείμενο –πηγή και στο κείμενο- στόχο. Εξαιτίας αυτής της πιθανότητας, η θεσμοθέτηση κοινά αποδεκτών μεταφράσεων ευνοείται και επηρεάζει όχι μόνο την γλωσσική ανταλλαγή αλλά και την κοινωνική οργάνωση. Κατά συνέπεια η δεύτερη μορφή βίας είναι εγγενής στην μετάφραση, αφορά στην ιστορική διάσταση της κοινωνικής πρακτικής και συμβαίνει όταν η κάθε είδους ταλάντευση και διστακτικότητα επιλύεται με τη δημιουργία ενός σταθερού μοντέλου ή στερεότυπου.

Το 2006 ο Naoki Sakai και ο Jon Solomon παρουσίασαν στον περιοδικό *Traces* ένα άρθρο τους με τίτλο «Μετάφραση, Βιοπολιτική, Αποικιακή Διαφορά» στο οποίο εξέθεσαν τη θέση τους σχετικά με την ερμηνεία της ταλάντευσης στη μετάφραση που συνδέεται με την εμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής διαφοράς που κληρονομήθηκε από την αποικιοκρατία. Στο κέντρο αυτής της θεματικής ήταν η βιοπολιτική της μετάφρασης επηρεασμένη από τη θεωρία του Φουκώ σύμφωνα με τον οποίο οι διαδικασίες παραγωγής της ζωής και η δυνατότητα ελέγχου και τροποποίησής της γίνονται η κύρια ενασχόληση της πολιτικής¹⁶. Η βιοπολιτική λοιπόν καλύπτει μια καθημερινή σφαίρα σχέσεων και

¹³ «Marx's Mole is Dead!» Δοκίμιο των Χαρντ και Νέγκρι που στηρίχτηκε σε ένα από τα κεφάλαια της «Αυτοκρατορίας». www.eurozine.com/articles/2002-02-13-hardtnegri-en.html

¹⁴ Μια από τις σημαντικότερες έννοιες του βιβλίου είναι η έννοια του Πλήθους: το πλήθος είναι το νέο παγκόσμιο προλεταριάτο, το σύνολο των εκμεταλλευομένων από το κεφάλαιο εργαζομένων, όπου εργαζόμενοι θεωρούνται όχι μόνο οι εργάτες που παράγουν άμεσα υπεραξία, αλλά και οι εργαζόμενοι στους τομείς της κυκλοφορίας και αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Με αυτόν τον τρόπο η εργατική τάξη όχι μόνο δεν εξαφανίζεται, αλλά αποτελεί πραγματικά την καθολική πλειοψηφία της κοινωνίας. (Hardt & Negri 2004).

¹⁵ Jean-Luc Nancy 1986.

¹⁶ Στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας* ο Μισέλ Φουκώ αναλύει την έννοια της βιοεξουσίας ως την τεχνολογία της εξουσίας η οποία επιτρέπει τη διαχείριση του πληθυσμού ως ομάδα. Για τον Φουκώ, η ειδοποιός διαφορά της πολιτικής τεχνολογίας είναι πως επιτρέπει τον έλεγχο ολόκληρων πληθυσμών. Είναι ως εκ τούτου απαραίτητη για την ανάδυση του σύγχρονου Κράτους-Έθνους και του σύγχρονου καπιταλισμού. Η βιοπολιτική χρησιμοποιεί την έμφαση στην προστασία της ζωής, και στον καθορισμό

κοινωνικών δράσεων φαινομενικά «απολιτικών», αυτών που ο Φουκώ ονομάζει «η είσοδος της ζωής στην ιστορία». Αυτές οι επενέργειες στοχεύουν στην κατασκευή και διατήρηση σχέσεων εξουσίας μέσα από τη διαχείριση του πληθυσμού.

Θα προσπαθήσω λοιπόν με τη σειρά μου να προσεγγίσω το θέμα *μετάφραση* μέσα από μια πολιτική σκοπιά που στηρίζεται αφενός στη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων και αφετέρου στην ανθρωπολογική γνώση της ετερότητας.

3. Βιοπολιτική της μετάφρασης

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις των Lazzarato και Negri, η βιοπολιτική της μετάφρασης στηρίζεται σε αυτό που ονομάζεται «τρόπος ετερόγλωσσης προσέγγισης» (*mode d'adresse heterolingue*). «Όταν συμπεριφερόμαστε σύμφωνα με την ετερόγλωσση προσέγγιση, αντιμετωπίζουμε στη διάρκεια της επικοινωνίας, αν μπορούμε να το πούμε, τους άλλους ως ξένους. Επειδή επιζητούμε να επικοινωνήσουμε μαζί τους, ο πρώτος στόχος στους συνομιλητές μας είναι ο φόβος μήπως δεν καταλάβουν τη γλώσσα μας, δηλαδή ο φόβος του ξένου»¹⁷.

Όταν λοιπόν επεξηγούμε τα λεγόμενά μας, όταν μεταφράζουμε την πρόθεση επικοινωνίας με άλλα λόγια ή όταν απλά αρνούμαστε να το κάνουμε, ή όταν μεταφράζουμε σε αυτό το επίπεδο γλώσσας που θεωρείται τυποποιημένη, θεωρώντας ότι ο συνομιλητής είναι υποχρεωμένος να καταλάβει τη θεσμοθετημένη γλώσσα που μιλάμε, τότε δεν τον αποκλείουμε από την επικοινωνία; Δεν τον θέτουμε θεωρητικά σε αυτό που ο Agamben (2002) ονομάζει *κατάσταση εξαίρεσης*; Κατά προέκταση με αυτό τον τρόπο δεν ενδύουμε ένα άτομο ή μια κυβέρνηση με κύρος ή με το λόγο της εξουσίας καθιστώντας την *κατάσταση εξαίρεσης* το κατώφλι, όπου λόγος και πράξη συγχέονται;

Αυτό σημαίνει ότι κατηγορίες πολιτών που για κάποιο τρόπο δεν επικοινωνούν με το σύστημα, δεν μπορούν να ενταχθούν σε αυτό, και άρα περιθωριοποιούνται. Σε τέτοιες περιπτώσεις κάποια είδη λόγου ευνοούνται και γίνονται αποδεκτά ως τα μόνα αληθή, κάποιες φωνές θα ακουστούν ως ειλικρινείς. Αυτό σημαίνει πως μέσα από κατάλληλους χειρισμούς μιας ισχυρής κεντρικής κυβέρνησης οι πολίτες εντάσσονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες οι οποίες με αυτόν τον τρόπο καθίστανται πιο εύκολα χειραγωγήσιμες. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία *ελέγχου της ζωής* που κατηγοροποιεί ή αποκλείει επιλεκτικά τους πολίτες¹⁸.

Για να κατανοήσουμε τη νοητό χώρο της σύγχρονης διαμάχης έτσι όπως έχει ενεργοποιηθεί από την παγκοσμιοποίηση, ανάμεσα στο εντάξιμο και στο περιθωριακό ή αλλιώς ανάμεσα στο παγκοσμίως «μεταφράσιμο» και στο ιδιαίτερα «ανείπωτο» ή μοναδικό, πρέπει κατά τη γνώμη μου να λάβουμε υπόψη μια βαθιά αλλαγή που υφίσταται ο καπιταλισμός με την εγκαθίδρυση του γνωστικού καπιταλισμού.

4. Μετάφραση και γνωστικός καπιταλισμός

Ο γνωστικός καπιταλισμός (*cognitive capitalism*) είναι η σύγχρονη μορφή καπιταλισμού στην οποία η παραγωγή των γνώσεων και “γενικότερα” η παραγωγή του

του σώματος, μέσα από τη χρήση των εθίμων, τις συνήθειες, την υγεία, τις αναπαραγωγικές πρακτικές, την οικογένεια, την ευεξία, τον ευγονισμό και τον κρατικό ρατσισμό (Foucault 1998).

¹⁷ Βλ. Maurizio Lazzarato, Antonio Negri & Yann Moulier-Boutang 1993 και Naoki Sakai 1997.

¹⁸ Έφη Γαζή 2003.

“ανθρώπου από τον άνθρωπο” έχουν τον βασικό ρόλο, αυτό που αποκαλείται γενικά ως **βιοπολιτική**. Με άλλα λόγια, αν στον 19ο και στον 20ο αιώνα η παραγωγή κεφαλαίου απαιτούσε "επενδύσεις" σε περιοχές του κόσμου που βρίσκονταν εκτός των κέντρων συσσώρευσης και τελικής κεφαλαιοποίησης του φυσικού πλούτου. Στο γνωστικό καπιταλισμό η συσσώρευση του γνωστικού και ζώντος κεφαλαίου υπερσχύει της μηχανικής συσσώρευσης. Οι εξειδικευμένες δεξιότητες και η αναπαραγωγή υποκειμένων με εξειδικευμένες γνώσεις θεωρούνται πια τεχνικές εξουσίας που στοχεύουν στην ένταξη ή στον αποκλεισμό τους εντός του Έθνους ή του Κράτους (Yann Moulier Boutang 2001).

Το σημείο κλειδί δεν είναι πια η συσσώρευση σταθερού υλικού κεφαλαίου, αλλά η ικανότητα κεφαλαιοποίησης των αποκτημένων γνώσεων και η δημιουργία της εργασιακής δύναμης. Η αποτελεσματικότητα δεν βρίσκεται πια στα κέρδη από το χρόνο της εργασίας, αλλά στην διαδικασία της απόκτησης γνώσεων και στις δυνατότητες προτάσεων νέων μοντέλων. Οι δημιουργικές ικανότητες βρίσκονται πια στα κεφάλια των κατόχων των γνώσεων και όχι σ' αυτούς που κατέχουν τα μέσα παραγωγής. Ο έλεγχος της παραγόμενης γνώσης γίνεται μέσω της ιδιωτικοποίησης του “γνωρίζειν” και έτσι ελέγχεται το πιο σημαντικό κομμάτι αυτού του πλούτου που παράγεται από το «γενικό νου» (P. Vimo 1966) και το οποίο αποτελείται από ένα σύνολο επικοινωνιακών, πολιτιστικών, διαλογικών, γλωσσικών ή ηθικών χαρακτηριστικών, που αναπτύσσουν οι άνθρωποι στις σχέσεις τους μ' άλλους ανθρώπους¹⁹.

Τα εκδοτικά συγκροτήματα, οι εκδοτικοί οίκοι και η μετάφραση αποτελούν μία από τις μεγαλύτερες ή μάλλον τη μεγαλύτερη βιομηχανία της γνώσης. Ελέγχουν τη γνώση και εξασφαλίζουν έτσι μια μονοπωλιακή πρόσοδο, υπερφαλαγγίζοντας το νόμο της αξίας. Για να λειτουργήσει ως σταθερό κεφάλαιο η γνώση και να επιτρέψει την άντληση υπεραξίας πρέπει να γίνει υποχρεωτικά μονοπωλιακή ιδιοκτησία, προστατευόμενη από τα copyrights που εξασφαλίζουν στους κάτοχους τους μια μονοπωλιακή απόδοση²⁰.

¹⁹ Την έννοια του “γενικού νου” εισήγαγε ο Μαρξ στο “τμήμα για τις μηχανές” του Grundrisse. Η ιδέα του Μαρξ ήταν ότι, καθώς το κεφάλαιο θα εξελίσσεται, από κάποια στιγμή κι ύστερα, η ανάπτυξη του δεν θα εξαρτάται τόσο από την ποσότητα της εργασίας, αλλά από κάποια τεχνικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά, όπως η επιστημονικο-τεχνολογική εξειδίκευση των εργαζομένων (η “επιστημονική εργασία”) και η οργανωτική διάρθρωση της εργασιακής διαδικασίας (ο “κοινωνικός συνδυασμός”). Επομένως, τότε, ο καθοριστικός παράγοντας για την παραγωγική διαδικασία θα είναι η “ανάπτυξη των γενικών ικανοτήτων του ανθρώπινου μυαλού,” δηλαδή, ο “γενικός νους” σαν μια “γενική κοινωνική γνώση” ή σαν μια “κοινωνική διάνοια.” Κ. Μαρξ, Grundrisse – Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας I, II και III (μετάφρ. Δ. Διβάρη), Στοχαστής, 1989-91.

²⁰ Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε και τις άθλιες μορφές εκμετάλλευσης του γενικού νου. Στη μελέτη του για τη βιομηχανία των παιχνιδιών βίντεο και υπολογιστή, ο Nick Dyer-Witheford αναφέρει πολλά παραδείγματα εξαθλιωμένης ψηφιακής εργασίας²⁰. Αυτές είναι περιπτώσεις που το λεγόμενο “συμμετοχικό μάνατζμεντ” αντιμετωπίζει τους εργαζόμενους με «ήπιες μορφές καταπίεσης, έξυπνες τακτικές αφομοίωσης, τρομερή εκμετάλλευση, υπερωρίες, φυσική και πνευματική εξάντληση, χρόνια ανασφάλεια, αποστέρηση οποιασδήποτε συνδικαλιστικής κάλυψης και οποιωνδήποτε μέτρων εργασιακής προστασίας». Αυτή είναι και η περίπτωση των μεταφραστών οι οποίοι εργάζονται τις περισσότερες φορές χωρίς ασφάλιση, χωρίς σταθερότητα και με αμοιβές πολύ κατώτερες των δυνατοτήτων τους. Βέβαια, το νέο προλεταριάτο του γνωστικού καπιταλισμού περιλαμβάνει από τη μια μεριά τους προνομιούχους υψηλόμισθους άνδρες προγραμματιστές των αναπτυσσόμενων χωρών. Από την άλλη όμως μεριά, υπάρχει ένα φθινό εργατικό δυναμικό, αποτελούμενο κυρίως από γυναίκες από υποανάπτυκτες χώρες, οι οποίες διαθέτουν “σβέλτα δάκτυλα,” «προσλαμβάνονται εξ αιτίας της ευπειθειας και της διαθέσιμότητάς τους και υπόκεινται σε άγριες μορφές εργασιακής πειθάρχησης κάτω από συνθήκες που καταστρέφουν την υγεία τους μέσα σε λίγα χρόνια». Τέτοιες, για παράδειγμα είναι συνήθως οι συνθήκες στα Μεξικάνικα “maquiladoras” ή σε αντίστοιχα εργοστάσια “μονταρίσματος” σ' άλλες υποβαθμισμένες χώρες του Νότου (όπως της Κεντρικής Αμερικής, της Ανατολικής Ασίας κ.α.). Μ'

Η γνώση όμως δεν είναι ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν ιδιωτική περιουσία. Οι κάτοχοί της δεν την στερούνται όταν την μεταβιβάζουν και σε άλλους. Όσο περισσότερο διαδίδεται η γνώση, τόσο πιο πλούσια γίνεται η κοινωνία. Από την ίδια της τη φύση, η γνώση απαιτεί να την αντιμετωπίζουμε ως ένα κοινό αγαθό, να τη θεωρούμε *a rīogī* ως το αποτέλεσμα μιας κοινωνικής και συλλογικής εργασίας. Το να την ιδιωτικοποιούμε σημαίνει ότι περιορίζουμε τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτήν, δηλαδή την αξία της κοινωνικής της χρήσης.

Στην πραγματικότητα ο γνωστικός καπιταλισμός δεν περιορίζεται στο να ιδιοποιείται τη γνώση, αλλά σφετερίζεται και αυτό που είναι αδιαμφισβήτητο κοινό αγαθό, την κοινή πολιτιστική κληρονομιά, για να τη χρησιμοποιήσει ως "πολιτιστικό κεφάλαιο" ή "ανθρώπινο κεφάλαιο". Με τον όρο "ανθρώπινο κεφάλαιο" περιγράφονται κυρίως οι ανθρώπινες ικανότητες και οι μορφές γνώσης που δεν μπορούν να τυποποιηθούν και που τα άτομα αναπτύσσουν μέρα με τη μέρα στις σχέσεις τους με τους συνανθρώπους τους. Ο "γνωστικός καπιταλισμός" αξιοποιεί και εκμεταλλεύεται επομένως όχι μόνον τις ώρες εργασίας, αλλά και το χρόνο που αφιερώνουν τα άτομα στη δική τους ανθρώπινη και πολιτιστική ανάπτυξη. Όλες οι ατομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται έξω από το χρόνο εργασίας και αποβλέπουν στην αυτοπραγμάτωση των ατόμων μπορούν επομένως να θεωρηθούν παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτές οι δραστηριότητες έχουν γίνει μία από τις κύριες πηγές παραγωγικότητας και δημιουργίας αξίας. Σε μια αληθινή κοινωνία της γνώσης η οικονομία έπρεπε να τίθεται στην υπηρεσία της κουλτούρας και της αυτοπραγμάτωσης και όχι το αντίστροφο, όπως συμβαίνει σήμερα. Εξάλλου, αυτήν την έννοια τη βρίσκουμε ήδη στον Μαρξ, ο οποίος γράφει ότι ο αληθινός πλούτος είναι «η ανάπτυξη όλης της ανθρώπινης δημιουργικότητας, που δεν μετριέται με βάση μια προκαθορισμένη παράμετρο».

Στο τελευταίο κεφάλαιο του έργου του *Μετάφραση και παγκοσμιοποίηση* ο Michael Cronin (2003) αναπτύσσει μια οικολογική μεταφορά – την «ευπάθεια του γλωσσολογικού οικοσυστήματος»– για να περιγράψει τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκονται σήμερα οι μειονοτικές γλώσσες. Η παγκοσμιοποίηση ευνοεί από τη μια την υποβίβαση των περιφερειακών γλωσσών προς όφελος μιας κοινής, επεκτατικής γλώσσας, ένα είδος εσπεράντο, όπως είναι για παράδειγμα η περίπτωση των αγγλικών. Από την άλλη πλευρά, παράλληλα με την παρακμή των μικρότερων εθνοτικών ομάδων που συνδέονται με κάποιο Έθνος-Κράτος (εγείροντας ζητήματα αναγνώρισης και ταυτότητας) προς όφελος γεω-στρατηγικών πολιτικών ενεργοποιούνται νέα είδη σπουδών (μειονοτικές σπουδές) μέσα σε ένα ηγεμονικό και κυριαρχικό πλαίσιο.

Η μεταφορά του Κρόνιν έχει ως πηγή έμπνευσης το νέο πεδίο διεπιστημονικών σπουδών που είναι γνωστό ως «βιοπολιτισμική ποικιλότητα»²¹ (biocultural diversity) και αντιστοιχεί στην έννοια των «επαπειλούμενων γλωσσών». Σύμφωνα με την UNESCO από τις 6000 περίπου γλώσσες που ομιλούνται στον κόσμο, οι μισές περίπου απειλούνται με εξαφάνιση. Με το 96% των γλωσσών να ομιλείται μόνο από το 4% του παγκόσμιου πληθυσμού, ενώ το 90% των γλωσσών δεν χρησιμοποιούνται στο διαδίκτυο, οι περισσότερες γλώσσες βρίσκονται σήμερα σε επισφαλή κατάσταση (ο κύριος όγκος τους είναι γλώσσες των Αβοριγίνων που εξαρτώνται από την πολιτική ενός και μόνο κράτους), ενώ μόνο 225 γλώσσες χαίρουν επίσημης αναγνώρισης από τα

όλα αυτά βλέπουμε, όπως λέει ο Dyer-Witheford (2002), « τη δημιουργικότητα της άυλης εργασίας στις χώρες του Βορρά να στηρίζεται σε θεμέλια εξαθλιωμένης εργασίας στις χώρες του Νότου ».

²¹ Πρόκειται για τον τίτλο πρακτικών ενός συνεδρίου που επιμελήθηκε η Louisa Maffi από το Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ.

διάφορα κράτη²². Ο Κρόνιν παραλληλίζει την εξέλιξη και ανάπτυξη των κοινωνιών με το παράδειγμα της τεράστιας καταστροφής του φυσικού περιβάλλοντος. Όπως η ανάπτυξη της τεχνολογίας προκαλεί μια δραστική μείωση της βιοποικιλότητας, κατά τον ίδιο τρόπο η παγκοσμιοποίηση επιταχύνει την εξαφάνιση της γλωσσολογικής διαφοράς – με ρυθμό περίπου μία κάθε δυο εβδομάδες. Με αυτά υπόψη ο Κρόνιν κάνει έκκληση για την υπεράσπιση της γλωσσολογικής διαφοράς ενάντια στην καταστροφή της νέας «κλωνοποίησης», δηλαδή της ομοιογενοποίησης όλων των κοινωνικών σχέσεων υπό την αιγίδα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης σε μια μορφή εμπορευματοποίησης, που αντιπροσωπεύεται γλωσσικά από την παγκόσμια κυρίαρχες γλώσσες.

²² Cultural Diversity: Common Heritage, Plural Identities (Paris: UNESCO, 2002), 35. See UNESCO's webpage devoted to "endangered languages" at: http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=8270&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Ειδικά στην Ελλάδα μιλιούνται 8 ζώσες γλώσσες και διάλεκτοι από τις οποίες οι 6 είναι προφορικές (Αρβανίτικα, Σλαβομακεδόνικη, Νέα Ελληνική, Βλάχικα, Ρωμανί, Τσακόνικα, Τουρκικά, Ποντιακή). ενώ μόνο οι δυο διδάσκονται στα δημόσια σχολεία (Νέα Ελληνική και Τουρκική).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Agamben G. (2002). *Etat d'exception*. Paris: Seuil.
- Blanco J.-D. "Within and Outside My Ill-Fated Land": The Philippines between Christendom and the Eurocentric World-Order", unpublished manuscript.
- Buden B. (2006). "Cultural translation: Why is it important and where to start with it". In *Transversal*. <http://eipcp.net/transversal/o6o6/buden/en>.
- Γαζή Ε. (2003). "Βιοπολιτική, η επιστροφή στο μέλλον. Η μορφή της ζωής, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που την περιβάλλουν είναι η πρόκληση της συγχρονίας". In *To Βήμα* (7/9/2003).
- Calvet L.-J. (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon
- Cronin, M. (2003). *Translation and Globalization*. London & New York: Routledge.
- Derrida J. (2004). *The Eyes of the University*, Stanford: Stanford.
- Dudden A. (1999). "Japan's Engagement with International Terms". In L. Liu (ed.), *Tokens of Exchange: the Problem of Translation in Global Circulation*, Durham: Duke, 165-191.
- Dyer-Witford N. (2002). "Cognitive capital contested: The class composition of the video and computer game industry". In *Multitudes* 10.
- Escobar A. (1995). *Encountering Development, the making and unmaking of the Third World*, Princeton University Press.
- Foucault, M. (1998) *The History of Sexuality 1: The Will to Knowledge*. London: Penguin.
- Hardt M. & A. Negri (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Hardt M. & A. Negri (2004). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press.
- Heilbron J. (1999). "Towards a Sociology of Translation, Book Translations as a Cultural World-System". In *European Journal of Social Theory* 2:4, 429-444.
- Lassarato M., A. Negri & Y. Moulier-Boutang (1993). *Des entreprises pas comme les autres : Benetton en Italie, le Sentier à Paris*. Publisud,
- Le Page R. (2001). "Why have I remained monolingual?". In *Education et sociétés plurilingues* 10, 83-87.
- Liu L. (2004). *Clash of Empires*, Cambridge: Harvard.
- Moulier Boutang Y. (2001). "Assujettissement et libération de la traduction dans le capitalisme cognitif". In *Multitudes* 6.
- Nancy J.-L. (1986). *La communauté désœuvrée*. Paris: Christian Bourgois,
- Sakai N. (1997). *Translation and Subjectivity*. Minneapolis: University of Minnesota.
- Sakai N. (2000). "You Asians". In *The South Atlantic Quarterly* 99:4, 789-817.
- Sakai N. & J. Solomon, eds (2006). *Translation, Biopolitics, Colonial Difference (Traces)*. Hong Kong: Hong Kong University Press
- Schott T. (1991). "The World Scientific Community: Globality and Globalisation". In *Minerva* 29:4, 440-462.
- Virno P. (1966). "Notes on the general intellect". In S. Makdisi, C. Casarino & R.E. Karl (dir), *Marxism Beyond Marxism*, Routledge.
- Warner T. (2006). "Bodies and Tongues: Alternative Modes of Translation in Francophone African Literature". In N. Sakai & J. Solomon (eds.), *Translation, Biopolitics, and Colonial Difference, Traces No. 4*. Hong Kong: Hong Kong University, 295-324.